

HANDELSKAMPANJEN

ALTERNATIVER TIL INVESTOR-STAT TVISTELØSNING (ISDS)

Av Anniken Elise Storbakk

Utgitt av Handelskampanjen 2016

Forfatter: Anniken Elise Storbakk,
koordinator i Handelskampanjen

**Innholdet i notatet står for
forfatterens egen regning.**

Layout: Ingvild Wollstad

ISBN: 978-82-92515- 19-8

Notatet er utgitt med støtte fra Norad

Innhold

DEL 1:

Innledning.....	4
-----------------	---

DEL 2:

Twisteløsningsordninger - hva er det?.....	5
Hva er problemene med ISDS.....	7
Kort historie – hvorfor oppsto avtalene?.....	10

DEL 3:

Alternativer.....	12
Handels- og investeringsavtaler uten ISDS.....	12
Stat –stat tvisteløsning.....	14
Investeringsforsikring.....	15
Alternativ investeringsbeskyttelse i ulike land.....	17
Permanent rettslig mekanisme.....	24

DEL 4:

Oppsummering.....	27
-------------------	----

FIGURER OG BOKSER:

Figur 1: Kjente ISDS saker, årlig og kumulativt, 1987-2014.....	5
Figur 2: Resultater av konkluderte saker i 2014 (prosent).....	9
Figur 3: Resultater fra avgjørelser i selve saken, 2014 (prosent).....	10
Boks 1: Klausuler i investeringsavtaler som er viktige å kunne.....	6
Boks 2: Phillip Morris saksøkte Norge over tobakkreguleringer.....	14
Boks 3: Flere land sier nei til ISDS.....	17
Boks 4: Indias nye BITs-modell.....	19
Boks 5: Sør- Afrikas nye investeringslov.....	21

FORKORTELSER:

BITs	Bilateral investeringsavtale
EFTA	Det europeiske frihandelsforbund
FET	Rettferdig og likeverdig behandling
ICC	Det internasjonale handelskammer
ICSID	Internasjonalt senter for håndtering av investeringstvister
ISDS	Investor-stat tvisteløsningsmekanisme
MIGA	Verdensbankens forsikringsinstitusjon for investeringer i utviklingsland
NAFTA	Nordamerikanske frihandelsavtalen
TTIP	Transatlantisk handels- og investeringsavtale
UNCITRAL	FNs kommisjon for internasjonal handelsrett
WTO	Verdens handelsorganisasjon

DEL 1: Innledning

«ISDS er nå den mest giftige forkortelsen i Europa». Dette sa EUs handelskommisær i mai 2015, da EU forberedte sitt forslag til investor-stat tvisteløsning (ISDS) i TTIP forhandlingene.

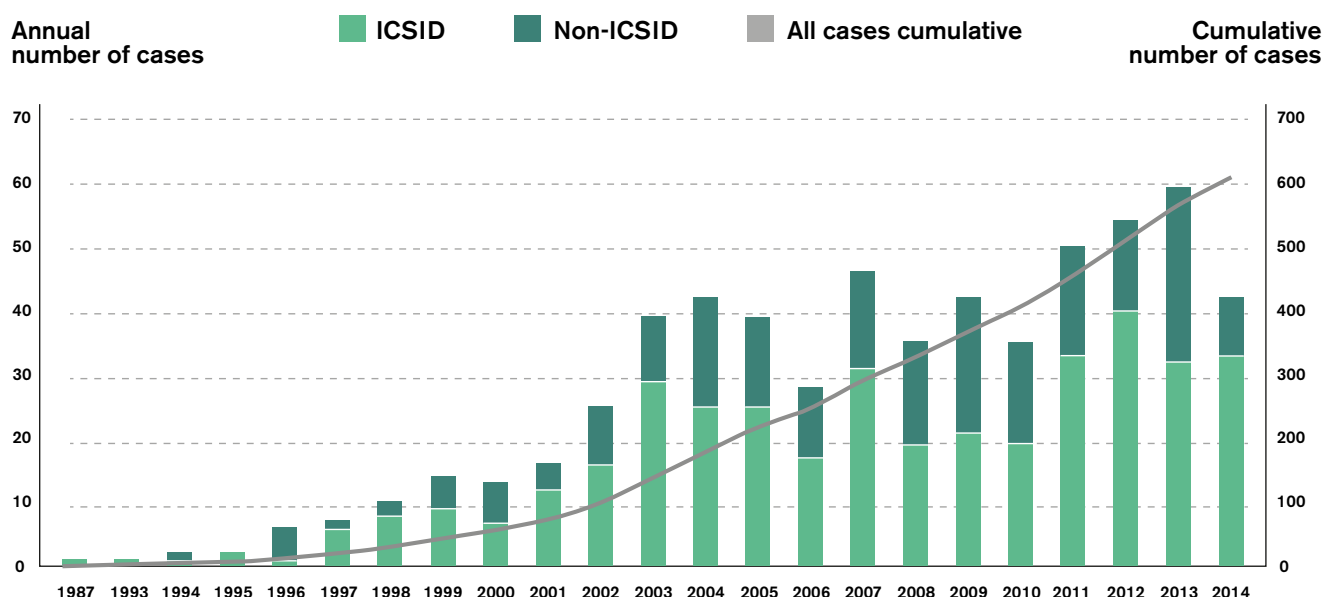
EU kommisjonen møtte stor motstand i befolkningen. ISDS gir utenlandske selskaper rettigheter nasjonale selskaper ikke har – å saksøke staten i et internasjonalt tribunal av advokater. Når disse kommer med en avgjørelse er den hovedsakelig basert på innholdet i handelsavtalen og internasjonal sedvanerett, ikke nasjonale lover. Vi ser at majoriteten av søksmålene går på miljøreguleringer der selskaper anklager staten for diskriminerende tiltak, som f.eks. i saken Lone Pine mot Canada, der Canada blir saksøkt for å ha trukket tilbake letelisenser etter olje og gass.

Interessant nok ble ISDS skapt for å gi investorer fra kolonimaktene beskyttelse mot ekspropriering i tidligere kolonier – det var en beskyttelse mot stater som begynte å ta tilbake utenlandsk eiendom i nasjonaliserings- og avkoloniseringsprosesser. Men argumentet om rettssikkerhet (som begrunnelse for ISDS) kommer til kort når det er to av de mest moderne rettssystemene i verden – USA og EU – som diskuterer en slik mekanisme seg imellom i TTIP.

Antall saker som føres i ISDS tribunaler øker dramatisk (figur 1). For selskapene anses ISDS nå som det «beste» alternativet for å løse en tvist. Handelskampanjen mener det er på sviktende grunn en argumenterer for ISDS systemet. Først og fremst fordi det utfordrer statens suverenitet og konsekvensene som følger av det, men også fordi investorer selv gjennomfører risikoanalyser før en investering, og jo høyere risiko jo høyere mulighet er det ofte for fortjeneste. Det blir da unaturlig at staten skal dekke kostnadene ved risikoen.

I dette notatet vil vi se nærmere på hvilke alternativer som finnes. Tiden er absolutt moden (kanskje overmoden) for denne diskusjonen. 40 land, reviderer eller har revidert sine investeringsavtaler med ISDS. Land som Sør-Afrika, Indonesia, Bolivia, India, Ecuador og Venezuela har avsluttet flere eller alle sine BITS med det formål om å enten reforhandle avtalene eller gå bort fra ISDS. EU forsøker på sin side å løse noen av de største problemene med ISDS med å etablere en permanent investeringsdomstol. I dette notatet skal vi se på disse alternativene: handels- og investeringsavtaler uten ISDS, stat-stat tvisteløsning, investeringsforsikring, bruk av nasjonale investeringslover og kontrakter, og EUs forslag til en permanent institusjon.

FIGUR 1: Kjente ISDS saker, årlig og kumulativt, 1987-2014

KILDE: UNCTAD 2015, World Investment Report

DEL 2: Tvisteløsningsordninger

- Hva er det?

En internasjonal tvist, i breieste forstand, er når det er en uenighet som involverer myndigheter, institusjoner, selskaper eller privat personer i ulike deler av verden.

Det kan være uenigheter om fakta, lover eller politikk som møtes med et krav eller påstand fra den ene parten, og avslag eller motkrav fra den andre part¹. Internasjonale tvister skal løses fredelig². Hvis forhandlinger og meklings ikke bærer frem kan partene løse tvisten i en stat-stat tvisteløsning eller en investor-stat tvisteløsning (hvis handelsavtalen åpner for det).

Investor- stat tvisteløsning (ISDS) er en privat form for bindende tvisteløsning der tribunalet sin avgjørelse er hovedsakelig basert på innholdet i handelsavtalen, ikke nasjonale lover. ISDS er den mest kontroversielle av tvisteløsningsordningene vi har. ISDS kan legges inn i handelsavtaler med investeringskapitler (som NAFTA), og i investeringsavtaler. Norge har ISDS i alle bilaterale investeringsavtaler (utenom avtalen med Madagaskar) og i EFTA avtalen med Singapore.

Tvisten blir ført i et internasjonalt tribunal med vanligvis tre advokater; en utpekes av saksøker, en utpekes av saksøkte, og en velges i fellesskap. De fleste ISDS-

sakene føres i ICSID som er Verdensbankens internasjonale senter for håndtering av investeringstvister. Saker kan også føres i andre institusjoner med andre regler, som under det internasjonale handelskammer (ICC), det London baserte «Court of International Arbitration», «Hong Kong International Arbitration Centre», eller under tvisteløsningsreglene til FNs kommisjon for internasjonal handelsrett (UNCITRAL). Hvilke tvisteløsningsregler som følges spesifiseres i handelsavtalen. I Norges bilaterale investeringsavtaler står det ofte at tvisten skal føres under reglene til UNCITRAL.

Stat-stat er en annen form for å løse internasjonale tvister. Stat-stat tvisteløsning er ofte inkludert i investeringsavtaler, ofte sammen med ISDS. I Norges bilaterale investeringsavtale med Estland³ er det to artikler; en for tvister mellom investor og stat, og en for tvister mellom partene (landene). Stat-stat tvisteløsning har kommet litt i skyggen av ISDS som er blitt den formen som brukes mest. I Verdenshandelsorganisasjon (WTO) er det stat-stat tvisteløsning. Tvistene i WTO avgjøres av WTOs egen tvisteløsningsenhet (dispute settlement body).

1. Merrills, J.G. 2011. International dispute settlement

2. Etter andre verdenskrig etablerte grunnleggerne av FN artikkel 2 (3) i FN-pakten som slo fast at internasjonale tvister skal løses på fredelig måte.

3. Avtale mellom Norge og Estland vedrørende gjensidig fremme og beskyttelse av investeringer. 1992. <https://www.regjeringen.no/contentassets/9eff7ce-978ce467e818235693c4fcfc/estland.pdf>

BOKS 1: Klausuler i investeringsavtaler som er viktige å kunne

Bestelandsprinsippet (MFN – *Most Favoured Nation*)

Det vil si at alle stater som har inngått en avtale med en stat skal ha like gode forhold som den av de som har den beste avtalen. Det forplikter vertslandet til å behandle en utenlandsk investor like bra som det ville ha behandlet investorer fra en annen tredje stat. Prinsippet er også i WTO avtaler og forplikter land til å behandle alle land likt – får et lands eksportører en fordel skal den fordelens gis til alle eksportører fra alle WTO-land. Når dette prinsippet overføres til BITs avtaler kan det føre til «avtale-shopping» ved at tribunal jurister kan «låne» bedre beskyttelsesprinsipper fra andre avtaler vertslandet har inngått for å gi investor bedre beskyttelse.

Rettferdig og likeverdig behandling (FET – *Fair and Equitable Treatment*)

Vertslandet skal behandle investoren rettferdig og likeverdig. Det betyr at staten ikke skal gripe mer (eller mindre) inn i investeringer fra et selskap enn fra et annet. Hvis staten vil behandle investeringene ulikt må det baseres på objektive verifiserbare fakta. I en sak vil en stat vurderes ut ifra hvor konsekvent de er i behandling av lignende saker, stabilitet og forutsigbarhet for investor, åpenhet i saksbehandling og overholdelse av kontrakts krav. Definisjonen av «rettferdig og likeverdig behandling» er vag og kan lett misbrukes. Investorer som går til sak for brudd på prinsippet er de som vinner flest saker.

FET-standarden inkluderer minimumsstandardene fra internasjonal sedvanerett om hvordan land skal behandle utenlandske investorer.

Nasjonal behandling

Klausuler på nasjonal behandling er en del av en standard BITs avtale. I den typiske versjonen er nasjonal behandling definert som at staten skal gi de utenlandske investorene en behandling som ikke er mindre gunstig enn den som nasjonale investorer mottar. I senere tid har flere land⁴ lagt til spesifiseringer, «i like omstendigheter» eller «i like situasjoner». Når et ISDS-tribunal skal vurdere om det er brudd på nasjonal behandling-klausulen er det to hovedelementer som må bestemmes. Først må det bestemmes om den utenlandske investoren og den nasjonale investoren er i en sammenlignbar situasjon (i like omstendigheter). Og så må det vurderes om den behandlingen den utenlandske investoren er gitt, er minst like gunstig som det den nasjonale investoren har mottatt. Dette er komplekse spørsmål som åpner for ulike tolkninger hvis det er ikke noe spesifisert i avtalen⁵.

I *Feldman vs. Mexico* var «like omstendigheter» tolket som den samme virksomheten, dvs. eksport av sigaretter, mens tribunal i saken *Occidental vs. Ecuador* refererte til lokale produsenter generelt når de avgjorde «i like omstendigheter»⁶.

Et viktig spørsmål er om nasjonal behandling gjelder både før og etter etablering i landet (pre- og post-etablering). Hvis avtalen inneholder nasjonal behandling på både pre- og post-etablering (BIT mellom USA og Canada, og NAFTA) vil det begrense landets mulighet til å velge hvilke investorer som får komme inn i landet. Land kan legge inn unntak som gjør det mulig å unnta visse områder fra nasjonal behandling.

4. Blant annet EU, USA, India og Norge (i 2015 BITs- modellforslaget)

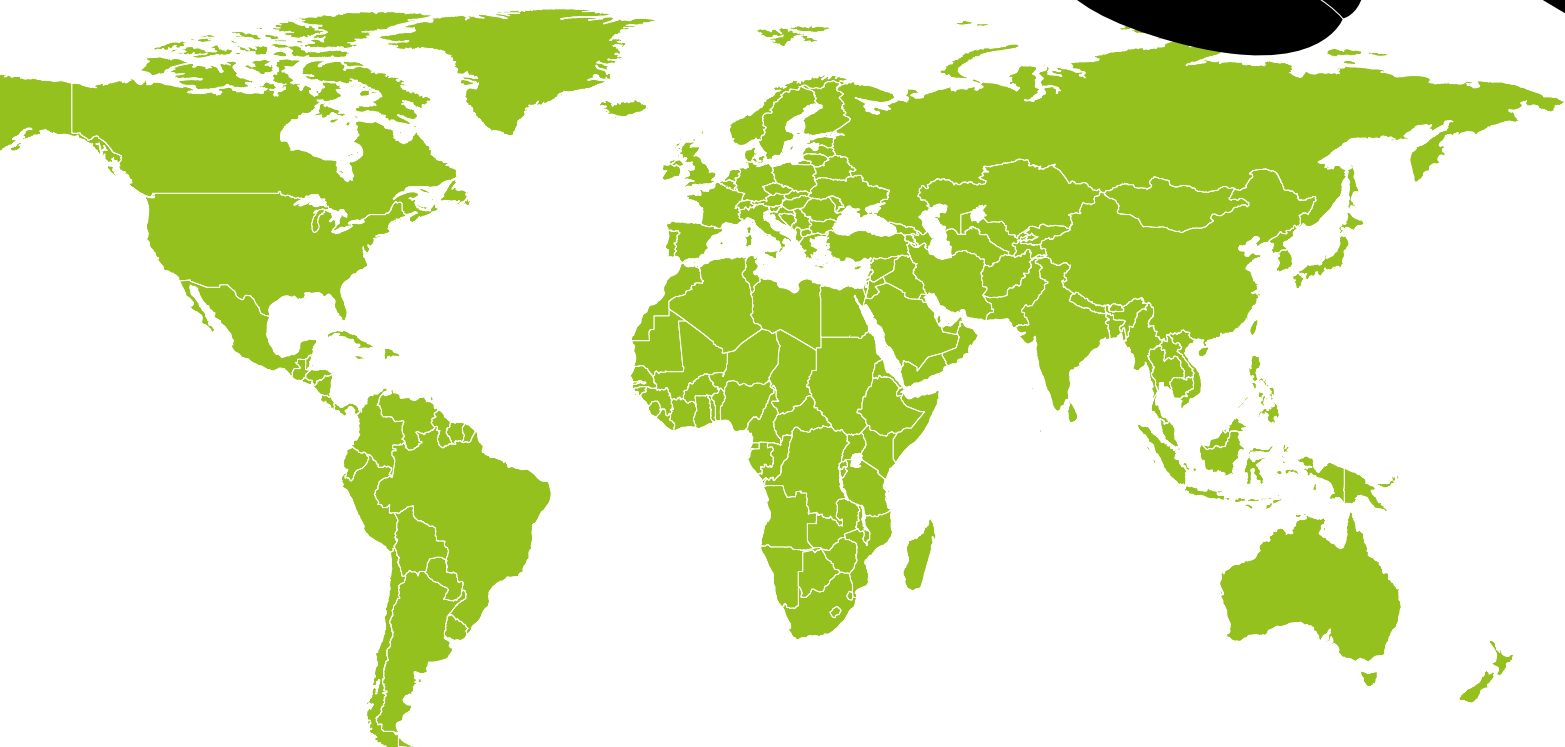
5. For eksempel: hvilke tiltak fra statens side er lov når staten kan forskjellsbehandle? Er et selskap fra samme økonomiske sektor sammenlignbar med en annen?

Eller må investoren være fra samme økonomiske aktivitet?

6. Rudolf Dolzer. 2005. National treatment: new developments. Symposium organised by ICSID, OECD and UNCTAD.

Fun facts!

- Det finnes rundt 3 400 investeringsavtaler (BITS) i verden, og EU har 1200 av disse. Majoriteten av disse har investor-stat tvisteløsning (ISDS)
 - Nederland har veldig mange investeringsavtaler (avtaler med rundt 100 land). Flere selskaper etablerer seg i landet grunnet lave skattesatser, og kan da bruke investeringsavtalene.
 - Norge har 14 BITS, der 13 av de har ISDS (Madagaskar-avtalen har ikke ISDS siden avtalen er av et gammelt og enklere format).
 - En BIT inneholder ofte en «sunset clause» som gjør at avtalen gjelder i 15-20 år etter den er avslutta (gjelder for investeringer som allerede er gjort før avtalen sies opp).
-

Hva er problemene med ISDS?

Det er flere problemer med ISDS, som hemmelighold, ad-hoc tribunaler, ingen presedens for fremtidige avgjørelser, kostnadsspørsmål, ingen ankemulighet, «chilling-effect» på statlige reguleringer, interessekonflikter for ISDS advokatene, dommen er basert på handels- og investeringsavtalen og ikke nasjonal lov, og i tillegg de vage klausuler i handels- og investeringsavtalene.

ISDS-saker involverer saker av offentlighetens interesse da det er statlige reguleringer som utfordres, men investorstat systemet styres fortsatt av prinsippet om konfidensialitet. Hvis ikke partene blir enige om å offentliggjøre avgjørelsen i saken, forblir den konfidensiell. Dette er veldig upassende når sakene kan få konsekvenser for offentlig styring og det er store beløp av offentlige penger som går med⁷.

Internasjonal tvisteløsning har økt dramatisk de siste årene, og kostnadene øker. I 2014 ble Russland dømt til å betale oljeselskapet Yukos 50 milliarder dollar⁸. I utgangspunktet skulle ISDS være en måte der selskaper kunne løse en tvist med vertslandet på en «enkelt, billig og effektivt» måte i et «nøytralt og upolitisk» forum⁹.

Men det er det motsatte som er tilfellet. En gjennomgang gjennomført av UNCTAD¹⁰ påpeker nettopp dette: ulempe er høye kostnader, økt tidsramme, sakene er stadig vanskeligere å håndtere, frykt for useriøse og irriterende krav, og tvisteløsningen er bare fokusert på kompensasjon og ingen tiltak som kan bedre forholdet mellom stat og selskap.

Den mest alvorlige kritikken av ISDS-systemet er at bare trusselen om søksmål kan føre til en «chilling-effect» på nye reguleringer som myndighetene kunne ha implementert for å beskytte helse og miljø for sine innbyggere¹¹. Stater ønsker ikke å få ISDS-søksmål mot seg da kostnadene er så store og utfallene er så usikre. Nettopp usikre utfall er relevant i denne sammenhengen siden ISDS-systemet ikke er basert på presedens. ISDS-advokatene trenger ikke å basere seg på utfallene i tidligere lignende saker når de avgjør utfallet. Dette fører til forskjellig utfall i saker som har lignende innhold, og

bidrar til usikkerhet om hva investeringsavtaler krever av stater. Når ISDS-advokatene kommer med en beslutning i saken er den også hovedsakelig basert på innholdet i handels/investeringsavtalen, ikke nasjonale lover.

Innholdet i handels- og investeringsavtalen er ulike klausuler som forklart i boks 1. Vage klausuler skaper stort rom for fortolking og inkonsistente avgjørelser som også begrenser muligheten til å spå utfallet av en sak. Det kan være klausuler som «rettferdig og likeverdig behandling», eller skillet mellom indirekte ekspropriering og legitime reguleringer¹². ISDS-tribunalene opprettes for den aktuelle saken (ad-hoc) og advokatene i tribunallet får betalt pr dag. I det mest brukte tribunallet, ICSID, får advokatene 3000 dollar pr dag for en sak¹³. Siden ISDS søksmål bare kan føres på vegne av selskapet, og ikke staten, skaper dette et system med sterke insentiver for å ta parti med selskapet – siden investorvennlige utfall vil gi flere saker og mer inntekt i fremtiden.

Hvem vinner sakene? Investor eller staten?

Ifølge UNCTAD sin World Investment Report 2015¹⁴ vinner investorene i 27% av sakene, staten i 36%, og 26 % av sakene går til forlik. Disse tallene er på bakgrunn av kjente saker. Siden vi ikke har tilgang på alle sakene, er tallene usikre¹⁵. Forlik utgjør en stor andel og er også et usikkert element da vi ikke vet innholdet i forliket. Ofte vil man regne et forlik som en seier for selskapet fordi staten må utbetale en kompensasjon til selskapet.

7. Nowrot, K. 2010:20. International investment law and the republic of Ecuador: from arbitral bilateralism to judicial regionalism

8. South Centre. 2016. The rise of investor state dispute settlement in extractive sectors, s 6. Dommen har i ettertid blitt tilsidesatt av en distriktsdomstol i Haag i april 2016.

9. UNCTAD. 2010. Investor –state disputes: prevention and alternatives to arbitration; Latham & Watkins. A guide to international arbitration

10. UNCTAD. 2010. Investor –state disputes: prevention and alternatives to arbitration

11. Business & Human rights resource Centre: investor state dispute settlement: a background.

12. Nowrot, K. 2010:19. International investment law and the republic of Ecuador: from arbitral bilateralism to judicial regionalism

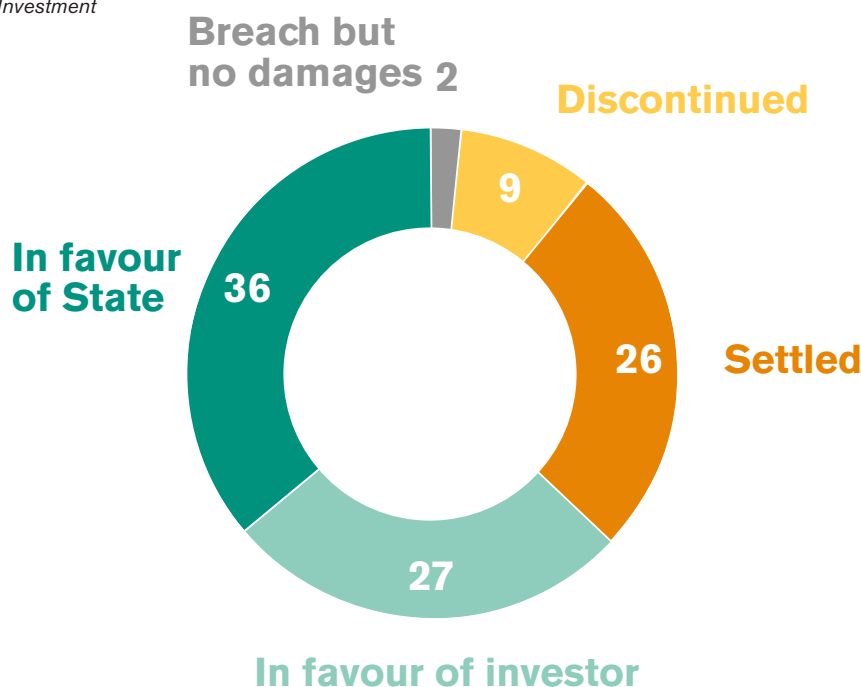
13. ICSID: claims for fees and expenses

14. UNCTAD. 2015. World Investment Report. http://unctad.org/en/Publication-sLibrary/wir2015_en.pdf

15. Ibid, s 115

FIGUR 2: Resultater av konkluderte saker i 2014 (prosent)

KILDE: UNCTAD World Investment Report 2015

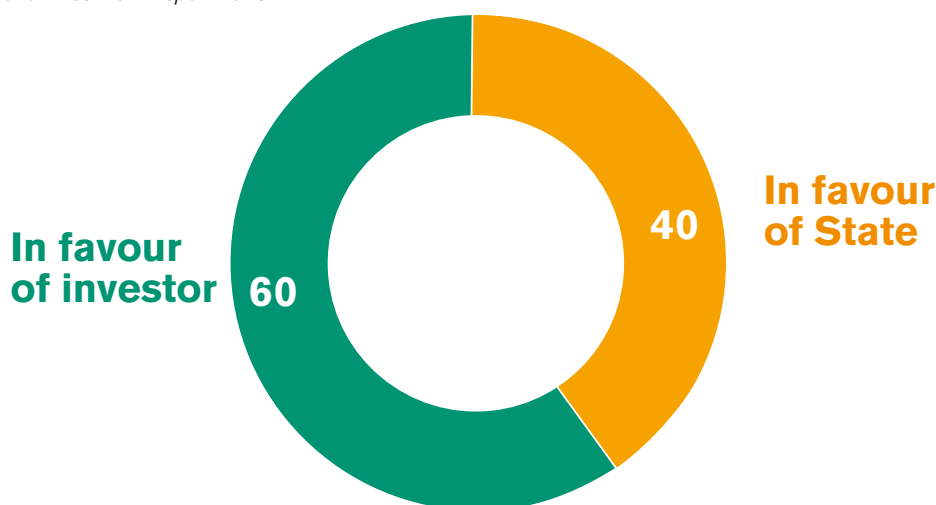
I de sakene staten «vant» var over halvparten av sakene (71 %) blitt avvist av tribunalet fordi saken ikke hadde noe juridisk grunnlag å gå videre på. Dette betyr at mange av de sakene staten vinner er såkalte «uhensiktsmessige» krav fra investor som ikke har noe grunnlag i avtalen.

Det at staten vinner de fleste sakene er ofte et argument for at ISDS systemet fungerer. Her er det tre ting som er viktig å få med seg; datagrunnlaget er basert på kjente saker, som betyr at tallene er usikre, staten kan

ikke vinne en sak siden staten ikke kan saksøke sel-skapet. Når vi dermed sier at staten vant, menes det at de slapp å betale erstatningskrav og saksomkostninger. Sist, det er også verdt å merke seg forskjellen om en sak vinnes fordi saken ikke hadde juridisk grunnlag, eller om saken går videre til å bli en sak. Når saken har gått videre til å bli en sak (on the merits) vinner investor i 60 % av sakene.¹⁶ Det betyr at staten vinner mest fordi saken var «uhensiktsmessig», og investor vinner mest når saken blir en sak for tribunalet.

FIGUR 3: Resultater fra avgjørelser i selve saken, 2014 (prosent)

KILDE: UNCTAD World Investment Report 2015

16. UNCTAD. 2015. World Investment Report, s 116; IISD. 2015. Who wins more, investor or states? [http://www.iisd.org/itn/wp-content/up-](http://www.iisd.org/itn/wp-content/uploads/2015/06/itn-breaking-news-june-2015-isds-who-wins-more-investors-or-state.pdf)

[loads/2015/06/itn-breaking-news-june-2015-isds-who-wins-more-investors-or-state.pdf](http://www.iisd.org/itn/wp-content/uploads/2015/06/itn-breaking-news-june-2015-isds-who-wins-more-investors-or-state.pdf)

Kort historie

– hvorfor oppsto avtalene?

De tidligste investeringsavtalene:

De bilaterale investeringsavtalene slik de er i dag stammer fra perioden etter andre verdenskrig. Før disse hadde vi også handelsavtaler som inkluderte eiendomsbeskyttelse i utlandet (eks Treaty of Amity and Commerce fra 1782 mellom USA og Frankrike). De eldste handelsavtalene inkluderte bestemmelser om full beskyttelse av eiendom i utlandet, kompensasjon, bestelandsprinsippet (boks 1), og nasjonal behandling (boks 1). Avtalene skulle beskytte eiendom, ikke investeringer. Normen som skulle beskytte internasjonale investeringer var internasjonal sedvanerett, men det var ingen enighet rundt minimumsstandardene.

Avtalene inneholdt ikke internasjonal tvisteløsning. En mekanisme som var tilgjengelig gjennom internasjonal sedvanerett var *espousal* der landet til den skadelidende tar saken som sin egen og krever kompensasjon fra vertslandet. Dette skulle bare gjøres etter saken var ført gjennom nasjonale rettssystemer (uttømming av nasjonale rettsmidler).¹⁷

Nyere investeringsavtaler – hvorfor oppsto de?

Etter andre verdenskrig begynte perioden med bilaterale investeringsavtaler BITs. Starten på BITs skjer samtidig som avkolonisering og et økende ønske fra de tidligere koloniene om å nasjonalisere naturressurser og kontrollere økonomien. Dette ble en trussel for utenlandske selskaper som kunne miste sine eiendeler i utlandet – kanskje uten kompensasjon – men det er også en situasjon der stater etter frigjøringen tok tilbake ressurser i en prosess av nasjonalisering og statsbygging. Flere land var også negative til utenlandske investeringer da dette ble oppfatta som en type ny-kolonisering.¹⁸ Flere land lyktes med å nasjonalisere sine ressurser, som Iran med oljeproduksjon i 1951, Libya i 1955, og flere sektorer på Cuba i 1959.

På samme tid innførte flere land kontroll og krav til utenlandske investorer, som å utelukke de fra visse sektorer for å gi forrang til nasjonale selskaper eller staten, eller krav som å sikre at lokale deltar i utviklingene av viktige sektorer (krav om lokal arbeidskraft).¹⁹

Avkoloniseringer, nasjonaliseringer, og økte krav om kontroll over viktige sektorer, samt investorens ønske om et virkemiddel for å kreve kompensasjon, førte til de første bilaterale investeringsavtalene med investeringsbeskyttelse.

¹⁷ Vandevelde, K. 2005, A brief history of international investment agreements, s 160. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1478757

¹⁸ Ibid. s 166

¹⁹ UNCTAD 1999, Trends in international investment agreements: an overview. Executive summary.

Den første BIT ble inngått i 1959 av Tyskland og Pakistan. Andre vestlige land fulgte raskt etter. Norge var tidlig ute med en BIT i 1966 med Madagaskar. Italia og Chad inngikk den første BIT med investor-stat tvisteløsning i 1969. Men det var ikke før i 1990 at et tvisteløsningstribunal tok rollen som tvisteløser under denne klausulen.²⁰

BITs avtalene ble inngått mellom et utviklet land og et utviklingsland, der hensikten var å beskytte investoren mot inngrep fra staten i utviklingslandet. Avtalen ble typisk laget av det utviklede landet og presentert til utviklingslandet for signering. Avtalene ble oppfatta som ubalanserte selv om begge landene hadde de samme formelle forpliktelsene, fordi i praksis falt alle forpliktelsene på utviklingslandet.²¹

Avtalene inkluderte også en tvisteløsningsmekanisme med tvisteløsningstribunaler. Argumentet var at statene var så politiske at de ikke kunne avgjøre en tvist mellom et selskap og staten, derfor var det behov for et tribunal utenfor staten.

«..these BIT provisions depoliticized investment disputes. That is, they placed investment protection in the realm of law rather than politics»

(Kenneth Vandeveld, i "a brief history of international investment agreements".)

Det ble ikke en voldsom vekst i antall BITs inngått i denne perioden (fra 1959-1969:75 BITs). På 1980 tallet ble antall BITS mer enn tredoblet (386 avtaler).

Avtalene blir mer omfattende

På 1980 tallet og utover endret tankegangen rundt internasjonale investeringer og BITS seg radikalt fra tankegangen etter 2. verdenskrig. Istedenfor å sette krav til investorer begynte land å fjerne slike krav og kontroller, og begynte heller å tilby strenge garantier mot tiltak som kan skade investorens interesser.²² Krav om kompensasjon i avtalene har gått fra å være enkel ekspropriasjon til å inkludere indirekte ekspropriasjon og åpner dermed opp for en breiere forståelse av hva som er ekspropriasjon – som nye reguleringer som «skader» investeringen.

Investorer utfordrer i økende grad myndighetsreguleringer og mener det er ytelseskrav mot investor. Eksempler på tiltak som har blitt utfordret er skatt, krav om minimumsinvesteringer i forsknings- og utviklingsaktiviteter, tiltak som skal øke produksjonen av fornybar energi og jobber i grønn energi, og forbud mot elementer som kan være skadelig mot helse og miljø.²³

Eksempler på tiltak som har blitt utfordret er tiltak som skal øke produksjonen av fornybar energi og jobber i grønn energi.

20. Osterwalder, N. 2016:253, in Rethinking Bilateral Investment Treaties

21. Vandeveld, K. 2005, A brief history of international investment agreements, s 171

22. UNCTAD 1999. Trends in international investment agreements: an overview.

23. South Centre 2016. The rise of investor state dispute settlement in extractive sectors.

DEL 3: Alternativer

■ Handels- og investeringsavtaler uten ISDS

Ta ut ISDS

Det beste alternativet er å ikke inkludere investor-stat tvisteløsning i handels- og investeringsavtaler. Eksisterende investor-stat tvisteløsningsmekanismer burde fases ut, og fremtidige investeringsavtaler burde ikke inneholde noen form for privatisert eller halvprivatisert tvisteløsningssystem.

Dette argumentet er basert på investors natur som risikotaker, beskyttelsen som eksisterer i nasjonale rettssystemer og internasjonale konvensjoner, og de nevnte konsekvensene for staters suverenitet og andre problemer med ISDS systemet som vi har vært inne på.

En investor er en risikotaker, og hensikten til et selskap er å ta kalkulert risiko for å oppnå profitt. Når en investor skal investere i et land vil den gjennomføre en risikoanalyse: jo høyere risiko, jo høyere profitt. Hensikten til staten er å lage lover i offentlighetens interesse, og sette i gang tiltak som skal beskytte innbyggerne mot potensiell skade. Dette er to ulike hensikter og de glemmes helt bort når vi snakker om ISDS. ISDS tar vekk risiko ved en investering, og hindrer stater i å lage lover.

«In the light of well-established and well-functioning domestic legal systems, investor-State dispute settlement offers no added value and yet, vested interests of powerful investors and transnational corporations have rendered it difficult to abolish it.»

– Alfred de Zayas²⁴, FNs spesialrapportør

Investorer bør bruke nasjonale domstoler på lik linje med nasjonale investorer, og forholde seg til de lovene som eksisterer i landet. I følge FNs uavhengige ekspert Alfred de Zayas²⁵ er det fullstendig unødvendig å inkludere ISDS mellom land som har ratifisert FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter som forplikter land til å sikre rettfærdig rettergang (due process) og en rettsstat (rule of law). Det eksisterer også et sett med minimumsstandarder i internasjonal sedvanerett som skal beskytte internasjonale investorer, spesielt knytta til ekspropriering.

Å ta ISDS ut av handels- og investeringsavtalene betyr i praksis å slette setningene om internasjonal voldgift

under artikkelen om tvister. I artikkelen kan det i stedet stå at hvis en tvist oppstår mellom en investor og en stat skal det først forsøkes med forhandlinger, forsoning og mekling i en minimumsperiode. Hvis tvisten da ikke er løst skal saken føres i nasjonale domstoler.

For å starte en slik prosess burde land følge Ecuador sitt eksempel og oppnevne en kommisjon som går gjennom BITs systemet, konsekvenser for landet, og hvilke alternativer som finnes. Kommisjonen som Ecuador oppnevnte i 2013 besto av investeringsjurister, sivilsamfunnsrepresentanter og representanter fra myndighetene.

Uttømming av nasjonale rettsmidler

Hvis en handels- og investeringsavtale absolutt må inneholde ISDS, så er det viktig at saken først føres i nasjonale domstoler. Dette kalles krav om uttømming av nasjonale rettsmidler. Det er et fundamentalt prinsipp som alltid har vært en del av internasjonal sedvanerett. Prinsippet sier at du må bruke alle nasjonale midler (rettergang) før du kan gå til internasjonale tribunaler. Under denne regelen er det bare rimelig tilgjengelig nasjonale rettsmidler som skal brukes. En investor kan gå rett til internasjonal voldgift hvis det å føre en sak i det nasjonale rettssystemet er nytteløst fordi det f.eks. ikke er noen rimelig tilgjengelig domstol eller det ikke er mulig å få en effektiv oppreisning.²⁶

Prinsippet er også inkludert i andre grener av internasjonal lov som for eksempel i menneskerettighets-traktatene. En BITs med uttømming av lokale rettsmidler vil dermed styrke regelen ved å gjøre det obligatorisk for investor å føre kravet i nasjonale domstoler.

Å føre en sak i nasjonale rettssystemet er generelt både raskere og billigere enn ISDS saker. ISDS kravene tar ofte mer enn fire år å løse, og koster i gjennomsnitt mer enn 8 millioner dollar, i noen saker over 30 millioner dollar.²⁷

Regjeringen la fram en norsk modell for investeringsavtaler i 2008 der dette var et prinsipp, men i modellforslaget fra 2015 var dette fjernet. Tvisten går dermed rett til det internasjonale ISDS tribunalet.

²⁴. De Zayas, A 2015. Promotion of a democratic and equitable international order. 5 august 2015. United Nations General Assembly

²⁵. United Nations Human Rights, Investor state dispute settlement undermines rule of law and democracy, Press release 19.4.2016. Alfred de Zayas

²⁶. Porterfield, M 2015: Exhaustion of local remedies in investor-state dispute settlement

²⁷. OECD 2012. Investor-state dispute settlement, Public consultation: 16 May-9 July 2012. <http://www.oecd.org/investment/internationalinvestmentagreements/50291642.pdf>

BOKS 2: Phillip Morris saksøkte Norge over tobakksreguleringer

Tobakkselskapet Phillip Morris saksøkte Norge i 2010 for å oppheve forbudet mot utstilling av tobakksprodukter i butikkene.²⁸

Selskapet mente forbudet brøyt med EØS avtalen og begrensa konkurranse. Saken ble ført i norsk Tingrett og staten vant saken. Det kan hende at staten ikke

hadde vunnet saken hvis den hadde blitt ført i et ISDS tribunal. I dommen ble det lagt vekt på hensynet til folkehelsen, og EU/Norges føre-var prinsipp som sier at staten ikke er nødt til å «bevise» at tiltaket er helsefremmende – som Phillip Morris krevde. Det ble altså lagt vekt på norsk lovverk som begrunna forbudet.

■ Stat –stat tvisteløsning

De fleste investeringsavtalene inneholder både investor-stat tvisteløsning og stat-stat tvisteløsning. Stat-stat tvisteløsning betyr at et land går til sak mot et annet land (ikke en enkelt investor). Stat-stat tvisteløsning eksisterte før investor-stat søksmål og var normen under de tidligere handelsavtalene mellom land (friendship, commerce and navigation treaties). I Verdens handelsorganisasjon (WTO) løses konflikter med stat-stat tvisteløsning.

Dersom en må ha en ekstern tvisteløsning (ikke nasjonale domstoler) er stat-stat bedre enn investor-stat tvisteløsning. Men stat-stat tvisteløsning har også sine begrensninger hvis det er staten selv som skal sørge for at det andre landet etterfølger dommen. Et eksempel kan være en tvist i WTO mellom Ghana og USA over bomullssubsidier som skader Ghanas bomullsproduksjon. Hvis Ghana får medhold i at USA må fjerne/reducere sine subsidier, må Ghana selv sørge for at USA gjennomfører dette. Ghana har verken politisk eller økonomisk styrke til å presse dette gjennom. Men satt

opp mot ISDS systemet er stat-stat å foretrekke.

Investor-stat søksmål har økt voldsomt (fra 51 registrerte saker i år 2000 til 608 ved slutten av 2014), men stat-stat søksmål har blitt stående mer på sidelinjen. Selv om det er få saker får denne tvisteløsningsformen fornyet oppmerksomhet både fra land og akademikere grunnet alle problemene med ISDS.²⁹ Stat-stat kan også bli mer relevant siden det forhandles fram omfattende investeringskapitler i frihandelsavtaler, og disse avtalene inneholder ofte forseggjorte stat-stat tvisteløsningsbestemmelser.³⁰

Det er ulike syn på det å bruke stat-stat tvisteløsning for å løse investeringstvister. En kan argumentere for at stat-stat tvisteløsning kan bidra til at staten deltar mer i investeringssystemet og at det kanskje dermed skaper et mer bærekraftig forhold til investorer og mulige løsninger for å unngå tvister i framtida. ISDS systemet er veldig ubalansert ved at staten ikke kan holde investor ansvarlig gjennom ISDS tribunaler. Andre vil argumentere for at

28. Oslo Tingrett. Philip Morris tapte mot staten. 14.01.2013. <https://www.domstol.no/nr-NO/Enkelt-domstol/Oslo-tingrett/Nyheter/Philip-Morris-tapte-mot-Stat-en/>

29. Potestà, M. 2013. State-to-state dispute settlement pursuant to bilateral investment treaties: is there a potential?; Roberts 2014. State to state investment treaty arbitration: a hybrid theory of interdependent rights and shared interpretive

authority; Orecki, M. 2013. State-to-state arbitration pursuant to bilateral investment treaties: the Ecuador – US dispute.

30. Noen av de siste avtalene med investeringskapitler i frihandelsavtaler inneholder ikke ISDS, men inneholder stat-stat, som handelsavtalen mellom Australia – Malaysia, avtalen mellom Japan- Filipinene, og avtalen mellom Australia –USA.

stat-stat tvisteløsning vil politisere tvistene (som var grunnen til at investorer ville ta saken selv). Men det argumentet ser ut til å motsi den forståelsen andre har om at stat-stat tvisteløsning i den internasjonale domstolen (ICJ), Verdens handelsorganisasjon (WTO), og andre fora, har bidratt til å holde tvister utenfor den politiske arena.³¹

Hvis et land velger å inkludere stat-stat tvisteløsning i en avtale er det viktig at klausulen om «uttømming av lokale rettsmidler» også legges til. Det følger standarden i inter-

nasjonal sedvane om at saken først burde føres i nasjonale domstoler.

Samarbeidsorganisasjonen for det sørlige Afrika (SADC), Brasil, og andre land, bruker stat-stat tvisteløsning som den eneste tvisteløsning i investeringssaker, etter at saken har gått gjennom nasjonale domstoler. En godt utarbeida og gjennomtenkt stat-stat tvisteløsningsbestemmelse kan hjelpe til med å løse flere av de store problemene med ISDS regimet.³²

■ Investeringsforsikring

Investeringsgarantier og politisk risikoforsikringer blir tilbudt av de fleste land til internasjonale investorer. Det er hovedsakelig i utviklingsland at investeringsforsikringer brukes. De siste årene har investeringsgarantier dekket ca. 3% av de totale direkte investeringene (FDI), men rundt 30% av direkte investeringene til utviklingsland.³³ Det at investor heller tegner en forsikring for de investeringene som gjøres i områder der det er en risiko for f.eks. ekspropriasjon eller politisk uro, er et godt alternativ til ISDS søksmål.

MIGA – Verdensbankens forsikringer til investorer

Multilateral Investment Guarantee Agency (MIGA) er Verdensbankens forsikringsinstitusjon som gir forsikringer for investeringer i utviklingsland. Medlemskap i MIGA, er nå på 181 medlemsland, og er åpent for alle medlemmer av Verdensbanken. MIGA dekker politisk risiko som ekspropriering, kontraktsbrudd, krig og sivilulydighet, brudd på finansielle forpliktelser, og problemer med valutaveksling og overføringsbegrensninger.³⁴ Hvis MIGA-kundene opplever tap som dekkes av forsikringen skal de få kompensasjon. MIGA forsikringene gjelder bare for investeringer i utviklingsland. Det er i utgangspunktet uproblematisk siden det er hovedsakelig i utviklingsland en investor kan stå ovenfor «uhensiktsmessige» inngrep fra staten eller lite fungerende domstoler. MIGA jobber for at investeringene skal bidra til økonomisk vekst, arbeidsplasser og utvikling i landet, og følger et sett med sosiale og miljømessige ytelsesstandarder.³⁵

MIGA tilbyr mekling

MIGA tilbyr mekling for å løse tvister mellom investor og vertslandet for å unngå krav om erstatning. Myndighetene kan være anklaget for å bryte kontrakten eller å ha trukket til-

bake konsesjoner, eller en investor er anklaget for å bryte sine forpliktelser til vertslandet. Begge sider er uenige om hvem som har skylda og hvordan den skadede part skal kompenseres. MIGA vil undersøke saken og potensielt ansvar hos en part, og hjelpe partene til å bli enige om en avtale.

MIGA sitt mål er flere direkte investeringer i utviklingsland som bidrar til fattigdomsreduksjon, jobbskaping og utvikling. De er dermed interessert i å jobbe for at landet skal forbli attraktivt for investorer. Det at MIGA tar en meklende rolle kan bidra til et mer bærekraftig investeringsklima der investor kanskje starter opp flere prosjekter i landet. Med ISDS skapes det ingenting annet enn enighet om hvor mye penger som skal utbetales fra staten til investor i kompensasjon. ISDS skaper ingen varige forbindelser eller forbedringer for investeringer.

MIGA tvister

Siden MIGA ble opprettet i 1988 har de forsikret 791 prosjekter i 109 land³⁶, og bistått i nesten 100 tvister (til okt. 2015). Det blir i underkant av 4 tvister hvert år. Siden oppstarten har bare to saker gått videre til krav om erstatning.³⁷ Til sammenligning var det 42 kjente ISDS saker i 2014 og 59 i 2013³⁸ (tallene er mest sannsynlig mye høyere siden investeringsavtaler åpner opp for at tvisteløsningen kan være konfidensiell).

Det kan virke som at de investorene som gjør investeringer med forsikringer fra MIGA i mye mindre grad er ute etter å utfordre myndigheters reguleringer (det finnes ingen ISDS), eller at de ikke er utsatt for mye «uhensiktsmessig inngrep» fra staten, siden bare ca. 13% av alle prosjekter siden 1988 har hatt tvister og nesten alle disse har blitt løst gjennom mekling.

31. Osterwalder, N. 2016:255, in Rethinking Bilateral Investment Treaties

32. Ibid, 260.

33. Gordon, K 2008. Investment guarantees and political risk insurance, OECD

34. MIGA- types of coverage <https://www.miga.org/investment-guarantees/overview/types-of-coverage/>

35. Performance standards, MIGA, 2015. <https://www.miga.org/Pages/Projects/Environmental%20and%20Social%20Sustainability/Performance-Standards.aspx>

36. MIGA, Management's discussion & analysis and financial statements, June 30, 2015

37. MIGA Brief Dispute resolution and claims, October 2015

38. UNCTAD 2015 World Investment Report, side 112

Forsikringer vs. investeringsavtaler

Det er mange likheter mellom en investeringsavtale og et forsikringsprogram for politisk risiko. Målet med begge to er i hovedsak likt: begge søker å fremme internasjonale investeringer ved å redusere politisk risiko som ekspropriering, konflikt, valutavekslingsproblemer, og brudd på vertslandets forpliktelser.³⁹ Noen bruker også de samme internasjonale tvisteløsningssystemene som investeringsavtalene (ikke MIGA). Forskjeller på de to tilnærmelsene

er at politisk risikoforsikringer som regel er kontrakter mellom investor og en institusjon eller et offentlig kontor, mens en investeringsavtale er en avtale mellom to land. En annen forskjell er at mens mange regjeringer er motvillige til å inkludere tekst på miljø, arbeid, anti-korrupsjon, eller menneskerettigheter i sine investeringsavtaler, er internasjonale standarder på disse områdene promotert i nesten alle OECD investeringsgarantiprogrammer⁴⁰ og MIGA.

■ Alternativ investeringsbeskyttelse i ulike land

Flere land, både utviklings- og utviklede land, har begynt å revidere sine investeringsavtaler som en reaksjon på problemene med ISDS. I følge UNCTAD 2014 World

Investment report har minst 40 land og 4 regionale samarbeidsorganisasjoner revidert eller startet revisjon av sine investeringsavtaler.⁴¹

BOKS 3: Flere land sier nei til ISDS

Det er en økende misnøye i flere land rundt kostnadene knyttet til ISDS systemet.

- Australia annonserte i 2011 at de ikke ville inkludere ISDS i regionale og bilaterale handelsavtaler – siden det bryter med lands mulighet til å regulere og gir utenlandske selskaper mer juridisk beskyttelse enn nasjonale selskaper.⁴² I 2013 gjorde Abbott regjeringen i Australia om på dette og åpnet opp for å inkludere ISDS, men det skulle vurderes fra avtale til avtale.
- Sør- Afrika valgte å avslutte nesten alle sine bilaterale investeringsavtaler som hadde ISDS.
- I 2008 starta Ecuador og Venezuela å avslutte BITs med andre land, i 2012 avslutta Bolivia sin BIT med USA.⁴³

- Indonesia annonserte i 2014 at de skulle avslutte 20 av sine BITs, de har nå avslutta 21 BITs avtaler med blant annet Nederland, Sveits, Singapore og Norge.⁴⁴ BITsen med Nederland var viktig da Nederland har veldig mange BITs med andre land (107 BITs), og selskaper etablerer seg i landet grunnet avtalene og lave skattenivåer. Et selskap etablert i Nederland har tilgang på mange ISDS søksmål mot andre land.
- Norge har ikke inngått BITs siden 1990 tallet grunnet grunnlovsspørsmål. Stoltenberg- regjeringen la fram en ny BITS modell med ISDS i 2007 på offentlig høring, men etter mye kritikk ble modellen lagt i skuffen i juni 2009.⁴⁵ Solberg- regjeringen la fram en modell med ISDS i mai 2015 og fikk rundt 800 høringssvar.⁴⁶

39. Gordon, K. 2008 Investment guarantees and political risk insurance, OECD.

40. ibid

41. UNCTAD 2014 World Investment Report, side 115

42. Australian Government, department of foreign affairs, April 2011. «Gillard Government Trade Policy Statement: Trading our way to more jobs and prosperity». http://blogs.usyd.edu.au/japaneselaw/2011_Gillard%20Govt%20Trade%20Policy%20Statement.pdf

43. <https://books.google.no/books?id=nHOHcWAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=no#v=onepage&q=85&f=false>

44. UNCTAD, International investment agreements navigator, may 2016. <http://investmentpolicyhub.unctad.org/IIA/CountryBits/97>

45. Investment treaty news: Norway shelves its draft model bilateral investment treaty

46. Under arbeidet med notatet er ikke den endelige modellen lagt fram enda, men ventes i 2017.

India – lager ny BITs modell

Både India og Indonesia har utviklet en ny modell for sine BITs. I India førte dette til at 57 BITs ble avsluttet (annonisert i juli 2016). Det er flere EU land som hadde BITs med India⁴⁷ der den opprinnelige varigheten til avtalen har enten gått ut eller snart går ut. For landene utenfor EU (som Kina, Bangladesh og Mexico) går avtalene ut fra juli 2017. Det er vanlig at BITs-avtalene inneholder en gyldighetsperiode (ofte rundt 10 år), og avhengig av avtalen, inneholder de enten en automatisk fornyelse for en ubegrenset tid eller for nye perioder. Hvis en BIT avsluttes betyr ikke det at beskyttelsen i avtalen avsluttes. «Solnedgangsklausuler» i avtalene gjør at avtalene varer 10-20 år etter at de er avslutta (for investeringer gjort før avtalen ble avsluttet).

India avslutter sine BITs fordi de har laget en ny BIT-modell som ble lansert desember 2015. Den nye modellen er

mye mer restriktiv i sin beskyttelse til utenlandske investorer. Arbeidet med den nye modellen akselererte etter kjennelsen i søksmålet *White Industries vs. India* og en flom av saksøkningsvarsler som kom etter avgjørelsen i 2011.⁴⁸ *White Industries* vant saken på bakgrunn av en bred definisjon av «bestelandsprinsippet». I den nye modellen er kontroversielle klausuler som «bestelandsprinsippet» (MFN) fjernet, og omfanget til «nasjonal behandling» og «rettferdig og likeverdig behandling» er betydelig innskrenket. I modellen er også definisjonen på en investering gått fra den breie til den smale definisjonen og innskrenker dermed hva som kan bli et ISDS-søksmål (se boks 4).

Den store jobben India står ovenfor nå er å reforhandle BITs-avtalene og frihandelsavtalene med investeringskapitler så de samsvarer med den nye modellen.

⁴⁷. Blant annet Storbritannia, Frankrike, Tyskland, Spania, og Sverige

⁴⁸. *Rethinking Bilateral Investment Treaties* 2016, s 71: <http://www.madhyam.org.in/wp-content/uploads/2016/03/Rethinking-BIT-Book-PDF-15-March-2016.pdf>

BOKS 4: Indias nye BITs modell

Opp til nå har India hatt minimalistiske og standardiserte BITs på rundt 10-12 sider. Den nye modellen er mye mer detaljert både i sin tilnærming, prinsipper for beskyttelse, og bestemmelser om tvisteløsning, og er på 29 sider.

Ny definisjon på en «investering»

En av de største og viktigste endringene som er gjort er å innføre en ny definisjon på investeringer som er smalere enn tidligere. Definisjonen på investering er avgjørende da det bestemmer hva som dekkes av avtalen, og dermed hvilke investeringer som kan brukes i en ISDS-sak. Det er hovedsakelig den breie og åpne definisjonen på investeringer som har vært vanlig i alle BITs (også India sine), men de nyere BITs-avtalene prøver å snevre inn og bruker en liste-definisjon. Denne trenden er mest sannsynlig en reaksjon på ISDS-tribunaler som har tolka den breie og åpne definisjonen i en alt for omfattende retning.⁴⁹ For eksempel kan en bred definisjon på investeringer tolkes som å inkludere helt vanlige kommersielle transaksjoner uten noen form for langtidskontrakter.

Den indiske BITs modellen inneholder en smal definisjon på investeringer og avgrenser investeringer til én form for utenlandsk finansiering, nemlig utenlandske direkte investeringer (FDI). Modellen vedkjenner da bare investorer som direkte eier og kontrollerer en bedrift, og utelukker dermed krav fra indirekte eller minoritets aksjonærer.⁵⁰ I modellen defineres en investering som en bedriftsetablering i vertslandet, som har karakteristikkene til en investering: det er satt inn kapital og andre ressurser, en viss varighet, forventningen om profit og vekst, forutsetning om risiko, og en betydning for utviklingen i vertslandet. Den nye teksten følger den såkalte «Salini test» om investeringer.⁵¹

Ingen «bestelandsprinsipp»

Bestelandsprinsippet (se boks 1) er tatt ut av modellen. Det er en bekymring at «bestelandsprinsippet» brukes av ISDS-advokater for å få mer beskyttelse enn det som står i investeringsavtalene. Bestelandsprinsippet åpner for at en investor kan «importere» bedre bestemmelser fra andre BITS som vertslandet har signert. Bestelandsprinsippet fører dermed til «treaty shopping» (som i saken White Industries vs. India).

Nevner ikke prinsippet om «rettferdig og likeverdig behandling»

Modellen nevner ikke prinsippet «rettferdig og likeverdig behandling» (se boks 1) i teksten. Prinsippet er kritisert for å være for vagt definert og åpne opp for mange søksmål. Prinsippet har blitt en favoritt blant ISDS-advokater, og tribunaler har fulgt forskjellige fortolkninger av hva som er rettferdig og likeverdig. Indias modell referer isteden til at ingen investor skal behandles på en måte som bryter internasjonal sedvanerett, gjennom

■ Å nektes rettferdighet i enhver rettslig eller administrativ saksbehandling, eller

■ Vesentlig mislighold av rettssikkerhet

■ Måltrettet diskriminering på åpenbart uberettiget grunnlag, for eksempel kjønn, rase eller religion, eller

■ Åpenbart krenkende behandling, for eksempel tvang og trakassering

India har nok valgt å ramse opp hvilke forpliktelser de ønsker å beskytte, men da uten å nevne prinsippet rettferdig og likeverdig behandling, for å unngå breie definisjoner som fører til lite hensiktsmessige tribunalavgjørelser.

Nasjonal behandling

De gamle BITs til India krevde at vertslandet skulle behandle utenlandske investorer like bra som nasjonale investorer. Den nye modellen gir også denne beskyttelsen, men legger til et ord på slutten: «i like omstendigheter». Det er et forsøk på å snevre inn prinsippet og åpner opp for at staten kan drive med forskjellsbehandling på bakgrunn av investorer og investeringer i ulike omstendigheter. Modellen kommer derimot til kort med at den ikke nevner noen kriterier som bestemmer «likhet», og det er dermed tribunalene som skal bestemme hva som er like situasjoner.

Krav om nasjonale rettssystemer

ISDS er fortsatt i modellen, men det er på betingelse av å først gå gjennom det nasjonale rettssystemet (uttømming av lokale rettsmidler). Uttømming av lokale rettsmidler er et fundamentalt prinsipp som alltid har vært en del av internasjonal sedvanerett, og i andre grener av internasjonal rett som i menneskerettighetstraktatene. I Indias modell må investor gå gjennom nasjonale domstoler i en minimumsperiode på 5 år. Hvis ikke saken er tilfredsstillende løst for investor, kan investor gå til internasjonal tvisteløsning.⁵²

49. UNCTAD 2011: Scope and definitions.

50. Sing and Ilge 2016. Rethinking bilateral investment treaties, s85. <http://www.madhyam.org.in/wp-content/uploads/2016/03/Rethinking-BIT-Book-PDF-15-March-2016.pdf>

51. Salini- test definerer en investering som bestående av fire elementer: (1) et bidrag av penger eller eiendeler, (2) en viss varighet, (3) et element av risiko, og (4) et bidrag til den økonomiske utviklingen av vertslandet.

52. Model text for the Indian Bilateral Investment Treaty http://finmin.nic.in/the_ministry/dept_eco_affairs/investment_division/ModelBIT_Annex.pdf

Sør-Afrika - avslutter BITS og lager investeringslov

Sør-Afrika valgte å avslutte flesteparten av sine BITS. I stedet lagde de et investeringsrammeverk som skulle sikre at Sør-Afrika forble åpent for investeringer, men som også beskyttet statens rett til å innføre politikk.⁵³ Alle BITS som Sør Afrika hadde med europeiske land ble avslutta.⁵⁴ Dette skjedde etter en gjennomgang av eksisterende BITS gjort av handel og industridepartementet i 2010. Departementet konkluderte med at avtalene var i strid med Grunnloven og nasjonal regulering. De pekte også på at Sør-Afrika ikke får betydelig mer utenlandske investeringer fra land de har BITS med, og landet fortsetter å motta utenlandske investeringer fra land de ikke har BITS med. BITS har dermed ikke vært avgjørende for å tiltrekke investeringer til Sør-Afrika.⁵⁵

Sør-Afrika ville styrke nasjonal lovgivning når det gjaldt beskyttelse til utenlandske investorer. En viktig målsetting var dermed å flette BITS prinsipper inn i Sør-afrikansk lov, og klargjøre betydningen i tråd med grunnloven. Den nye investeringsloven - The Promotion and Protection of Investment Bill- som ble satt til lov desember 2015 har noen nye elementer som skiller seg fra tidligere BITS.⁵⁶

Det klareste skillet med de fleste BITS-avtalene er at Sør-Afrika ikke lenger tilbyr ISDS. Hvis det oppstår en konflikt skal de nasjonale domstolene ta seg av tvisten. Hvis ikke tvisten kan løses i nasjonale domstoler kan det startes en stat-stat tvisteløsning (for detaljer av investeringsloven se boks 4).

Sør-Afrika har ikke utelukket muligheten for å inngå nye investeringsavtaler hvis det er tungtveiende grunner til å gjøre så. I følge Xavier Carim (Sør-Afrikas ambassadør til WTO), er hovedmålet til Sør-Afrika å bevege seg vekk fra en vekstmodell som bare fokuserer på konsum og råvareeksport, til å diversifisere økonomien og industrialiseringen.⁵⁷ Carim påpeker at internasjonale investeringsavtaler og ISDS kan begrense det politiske handlingsrommet som trengs for å satse på nasjonal produksjon, og sette krav til investorer om å bruke nasjonale aktører og overføre kunnskap og teknologi.

«The South African government's approach offers one route to addressing growing concerns with outdated BITS»

– Xavier Carim, Sør-Afrikas ambassadør til WTO⁵⁸

53. Mossallam, M. 2015, Process matters: South Africa's experience exiting its BITS, side 4

54. UNCTAD. Investment policy hub. International investment agreements navigator. South Africa.

55. Carim, X. 2016:60. Rethinking Bilateral Investment Treaties.

56. Norton Rose Fulbright. July 2014. Bilateral investment treaties in South Africa <http://www.nortonrosefulbright.com/knowledge/publications/118456/bilateral-investment-treaties-in-south-africa>

57. Carim, X 2016:66. Rethinking Bilateral Investment Treaties.

58. Carim, X. 2013:2. Lessons from South Africa's BITS review http://ccsi.columbia.edu/files/2013/10/No_109_-_Carim_-_FINAL.pdf

Boks 5: Sør Afrikas nye investeringslov

Smal definisjon på investeringer

Definisjonen på en «investering» som brukes i Sør-Afrikas investeringslov er i likhet med Indias BITs modell, en smal definisjon som bare godtar direkte utenlandsinvesteringer som en «investering». Definisjonen krever at en investering er en «materiell økonomisk investering», og godtar ikke kortsiktig porteføljainvesteringer.

En snevrere prinsipp om nasjonal behandling

I Sør-Afrikas gamle BITs hadde de den tradisjonelle definisjonen av nasjonal behandling som sa at utenlandske investorer skal behandles på samme måte som nasjonale investorer. I den nye investeringsloven er dette snevret noe inn ved å legge til «i like omstendigheter» (se boks 1). Dette åpner for mer forskjellsbehandling av investorer siden utenlandske og nasjonale investorer kan forskjellsbehandles hvis de er i ulik situasjon. Det er også lagt til unntak om at likebehandling kan unntas når det gjelder tiltak mot ulikhet i samfunnet som det er spesifisert i den sør-afrikanske grunnloven, og rettighetene som grunnloven innehar.⁵⁹

Ingen ISDS

Hvis det oppstår en konflikt skal de nasjonale domstolene ta seg av tvisten. Hvis ikke tvisten kan løses i nasjonale domstoler kan det startes en stat-stat tvisteløsning.

Bestelandsprinsippet er tatt ut

Bestelandsprinsippet betyr at fordeler som gis i en avtale til ett land, skal gis til alle andre land som vertslandet har avtaler med (se boks 1). Siden investeringsloven bare gjelder i Sør-Afrika inneholder den ikke «bestelandsprinsippet». Investeringsloven gjelder for alle investorer som operer i landet.

Ekspropriering og kompensasjon

«Ekspropriasjon» og «kompensasjon» er satt i forhold til grunnloven og nyere rettspraksis. Eiendom kan bare eksproprieres hvis det er for offentlig formål eller i offentlighetens interesse. Ekspropriasjon skal kompenseres på en «rettferdig og likeverdig» måte som definert i grunnloven. Dersom formålet er å beskytte legitime offentlige mål som helse, sikkerhet og miljø vil offentlige tiltak ikke regnes som ekspropriasjon.⁶⁰

I BITs står det ofte at kompensasjon skal beregnes i markedsverdi. I den nye Sør-afrikanske loven står det bare at det skal gis en rettferdig og likeverdig kompensasjon. Denne skal reflektere en balanse mellom offentlig interesse og selskapets interesse, relevante omstendigheter rundt investeringen, og hensikten til investeringen. Dette er samme rett som sørafrikanere har ifølge lovverket.⁶¹

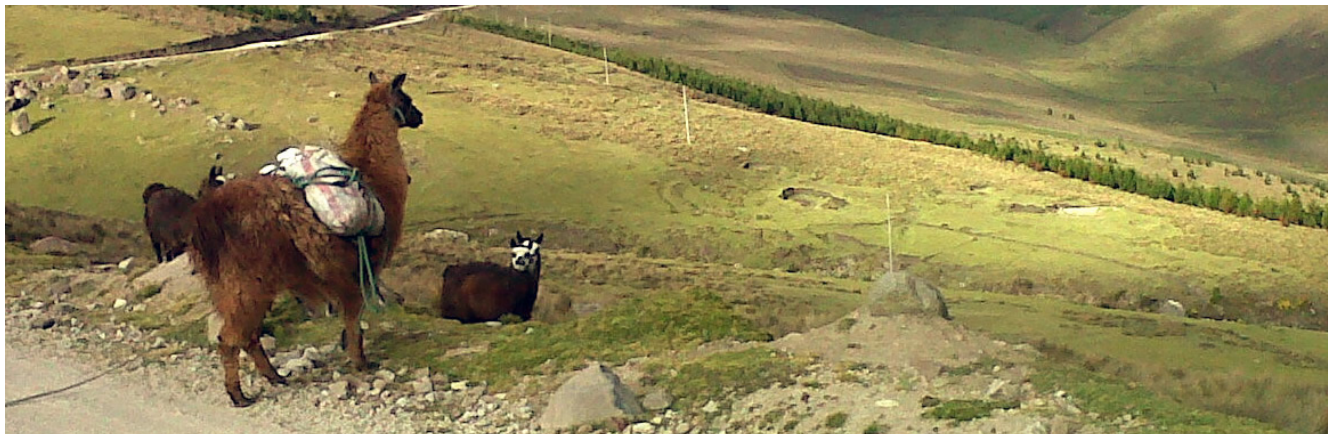
Rettferdig og likeverdig behandling er fjernet

Loven inneholder ikke bestemmelsen «rettferdig og likeverdig behandling» (en vanlig bestemmelse i BITs) som krever at investor har rett på rettferdig og rimelig behandling. Prinsippet er veldig vagt og ofte misbrukt av selskaper i tribunalsaker der tribunaljuristene må tolke hva som er rettferdig. Sør-Afrika mente definisjonene var alt for vage og ikke kunne inkluderes i loven.

59. Mossallam, M. 2015:13. Process matters: South Africa's experience exiting its BITs.

60. Carim, X 2016:63. Rethinking Bilateral Investment Treaties.

61. Mossallam, M. 2015:14. Process matters: South Africa's experience exiting its BITs.

Ecuador – satser på investeringskontrakter

I 2008 bestemte Ecuador at de ikke ville forhandle fram nye BITS. Ecuador har avsluttet 11 BITS, med hovedsakelig land i Latin-Amerika, men også Tyskland og Finland. De annonserte også at de ville ha omfattende reforhandlinger med flere land, blant annet USA, Storbritannia, og Frankrike.⁶²

Ecuador vil isteden bruke investeringskontrakter basert på en investeringslov og en modell for investeringskontrakter. Ecuador har også etablert en revisjonskomite som skal vurdere i hvilken grad Ecuador sine BITS har tiltrukket seg utenlandske direkte investeringer.⁶³

Snevrrere klausuler

Under disse nye reguleringene til Ecuador er investorer garantert ikke-diskriminering etter selskapet er etablert i landet (gjelder ikke før de er etablert), nasjonal behandling gjelder bare for tilgang på rettssystemet, og investorer har enkel tilgang på ikke-strategiske sektorer (i motsetning til strategiske sektorer⁶⁴ som olje og energi). Definisjonen av ekspropriasjon er snever og inkluderer bare ubevegelig eiendom. Kompensasjon er ikke satt etter markedsverdi, men etter et «rettferdig og tilstrekkelig» prinsipp. Når det gjelder investors mulighet til å saksøke, er ISDS inkludert i den nye investeringsloven selv om ISDS i BITS er erklært som grunnlovsstridig. Det er dog noen begrensninger på bruken av ISDS: partene må først til mekling i 3 måneder, og hvis saken går til et ISDS-tribunal må den være ferdigstilt før det er gått 6 måneder, hvis ikke sendes saken til nasjonale domstoler. Skattespørsmål er unntatt internasjonal tvisteløsning. Ecuador har ikke lagt inn en klausul i kontraktene som åpner for å avvike fra vertslandets nasjonale lover. Det kan bety at tribunaler må basere

sin vurdering av saken på investor-stat kontrakten og Ecuadors nasjonale lover.⁶⁵

Kontraktene åpner opp for mer fleksibilitet enn en BITS-avtale siden landet kan forhandle hver eneste investering og sette ulike krav til ulike sektorer.

Investorforpliktelser i kontraktene

Det er en egen del av kontraktene som er dedikert investorforpliktelser. I kontrakten for produksjonssektorer (productive-sectors) er det hele 14 investorforpliktelser (kap. III, klausul 19,1)⁶⁶. Noen av kravene er at investor er forpliktet til å gjennomføre investeringen med den summen og eiendeler som er forespeilet i kontrakten, bevare miljøet og naturressursene (ødeleggelser av naturen skal kompenseres og gjenopprettes som følge av Ecuadors lov), respektere nasjonale skattelover, arbeidsmiljølover og rettigheter knyttet til sosial trygghet, og at selskaper må overholde sitt strafferettslige ansvar hvis de bryter sine forpliktelser eller at deres adferd fører til skade som er direkte knyttet til selskapets aktiviteter. Den nye modellen for investeringskontrakter krever full oppreisning i tilfeller av skade på naturen fra utenlandske investorer.

Spesifiserer teknologioverføring

Artikkelen om «Overføring av teknologi» inneholder detaljert informasjon om hvor mye teknologioverføring og opplæring investor forplikter seg til. Det står videre at investor skal sette som preferanse å leie inn/ansette ecuadorianske arbeidere og/eller innbyggere i nærheten av prosjektet. Krav om teknologioverføring er et viktig virkemiddel som land kan bruke for å bygge egen produksjon og utvikling. Slike ytelseskrav (performance requirements) for investor er ulovlig i flere handelsavtaler, blant annet i NAFTA og avtalen mellom EU og Canada (CETA), fordi det hevdes å hindre fri konkurranse.

62. Nowrot, K. 2010:6. International investment law and the republic of Ecuador: From arbitral bilateralism to judicial regionalism

63. Hindelang & Krajewski 2016, Shifting paradigms in international investment law. More balanced, less isolated, increasingly diversified.

64. Strategiske sektorer er: alle former for energi, telekommunikasjon, ikke-fornybare energikilder (olje, gass, og gruver), transport, raffinering av hydrokarbon, media, vann, og biologisk mangfold.

65. Investment contracts and national laws as legal means for the protection and regulation of foreign investment in Latin America, i Shifting paradigms in international investment law (2016)

66. Contrato de inversion (aplicable a inversion en sectores productivos). Version 1.1. 16.8.2012. Ecuador <http://www.produccion.gob.ec/wp-content/uploads/downloads/2013/01/Modelo-Contrato-de-Inversi%C3%B3n-Nacional-para-sectores-productivos.pdf>

■ Permanent rettslig mekanisme

EUs permanente investeringssystem (ICS) – fortsatt ISDS?

EU har lagt fram et forslag i TTIP-forhandlingene med USA om å erstatte ISDS med en permanent «investeringsdomstol». Systemet skal tillate direkte krav fra investorer mot vertsland. EUs modell - Investment Court System (ICS)⁶⁷ blir av flere oppfattet som et forsøk på å endre navn på ISDS for å roe ned den motstanden som viste seg da 150 000 deltok i EUs offentlig høring på ISDS. Blant høringssvarene forkastet 97% ISDS-systemet.⁶⁸ Corporate Europe Observatory dømte det «Zombie- ISDS»,⁶⁹ Greenpeace kaller det «fra ISDS til ICS: En leopard kan ikke forandre flekkene sine»,⁷⁰ og den internasjonale fagforeningen PSI omtaler det som «Ulv i fåreklær».⁷¹

Grunnelementene i ICS:

- en fast institusjon med en liste over ISDS-advokater
- ankemulighet
- maksgrenser på lønna til advokatene
- klare frister for saksgang
- skal være mer tilgjengelig for små og mellomstore bedrifter
- forslaget sikrer, ifølge EU, lands rett til å regulere⁷²

Dette er et forslag i TTIP forhandlingene, men det er også et forslag fra EU til et nytt rammeverk for internasjonale investeringstvister, og det vil danne grunnlaget for forhandlinger med andre land.

Flere positive steg med ICS

Det er noen positive steg med EUs forslag. Først og fremst prøver EU å løse problemet med vilkårligheten i ISDS systemet med å foreslå et permanent sted der sakene skal føres og advokatene skal velges fra en godkjent liste. I modellen har EU kommisjonen også spesifisert noen vage begrep, som «rettferdig og likeverdig behandling». Dette er de vanligste prinsippet investorer bruker til å kreve kompensasjon i søksmål. Det som er bra med EU modellen er at den inkluderer en liste over områder som «rettferdig og likeverdig behandling» gjelder for: å bli nektet saksgang i rettssystemet, vesentlig mislighold av rettssikkerhet, målrettet diskriminering på åpenbart feilaktig grunnlag som kjønn, etnisitet eller religiøs tro, trakassering, tvang, og misbruk av makt. Det er satt inn for å unngå vidtgående tolkninger på hva som dekkes under «rettferdig og likeverdig behandling». Det presiseres også at et brudd på en annen bestemmelse i denne avtalen, eller annen internasjonal avtale, ikke utgjør et brudd på artikkelen om «rettferdig og likeverdig behandling» (art. 3).

Problem nr. 1: ICS beskytter ikke statens handlingsrom

Det er en grunnleggende feil med EUs modell ICS. Det er at investor kan utfordre generelle lover og reguleringer i vertslandet, og det uten å være forpliktet til å først prøve saken i nasjonale domstoler. ICS skaper, som ISDS, en risiko for potensielt svære finansielle krav når staten vurderer ny lovgivning. EU modellen fortsetter også med muligheten til å holde beslutningen fra tvisteløsningssaken konfidensiell.

Det er noen forbedringer med ICS fra ISDS systemet. Et eksempel er at artikkelen om «retten til å regulere» er flytta fra innledningen til hoveddelen. Det styrker hensikten med å innføre en slik bestemmelse. Men hvis en ser på språket i artikkelen «Retten til å regulere» er det flere juridiske fallgruver som svekker muligheten til regulere når teksten blir tolka av jurister. De to fallgruvene er bruken av ordene «nødvendige» tiltak og «legitime»

mål.⁷³ Statens mulighet til å regulere blir dermed målt opp mot advokatenes tolkning av om tiltaket strengt talt var nødvendig, og om målet med tiltaket var legitimt. I artikkelen legges det opp til en nødvendighetstest. Denne testen er notorisk i ISDS-saker. Advokater har tolka setningen veldig strengt til å bety at staten bare kan gjennomføre tiltaket/reguleringen hvis det er den reguleringen som har minst påvirkning på den utenlandske investoren. Argumentet blir at staten kunne ha implementert ett annet tiltak med mindre konsekvenser for investoren.

For å bevare det politiske handlingsrommet burde modellen bruke sterkere språk på de områdene hvor de vil opprettholde retten til å regulere. For eksempel legge inn: «Dette kapitlet gjelder ikke for tiltak som berører helse, miljø, arbeidsstandarder, etc.».⁷⁴

Problem nr. 2: Advokatene er ikke uavhengige

EU modellen krever en offentlig utnevning av advokatene til ICS, men siden advokatene hverken er ansatt eller får fast betalt, er det en kobling mellom den (lukrative) summen de får pr dag til hvor mange saker og hvor lange sakene er.

I sitt forslag bruker EU begrepet «dommer» om ICS-advokatene, men som jurist Gus Van Harten argumenter for bør vi fortsette å bruke begrepet ICS/ISDS-advokater. Det er noen uavhengighetskriterier som må være tilstede for å bli kalt dommer og domstol som ikke oppfylles av ICS. En dommer skal for eksempel ha fast lønn og en domstol har sine egne lover den må følge.⁷⁵ ICS (og ISDS) bruker betaling pr dag til advokatene, og det juridiske grunnlaget for saken er hovedsakelig basert på handelsavtalen.

En forbedring med EUs ICS er at en tribunaljurist som jobber med en sak, ikke kan fungere som rådgiver, ekspert, eller vitne i en annen pågående sak. På listen står det imidlertid ikke noe om at en advokat ikke kan fylle rollen som advokat i andre ICS/ISDS- saker samtidig. Alle de interessekonfliktene som en rådgiver eller ekspert kan oppleve, kan også en advokat i en sak oppleve. Så det er merkelig at EU ikke har inkludert advokat på lista over posisjoner du ikke kan inneha på samme tid.

EU-kommisjonen⁷⁶ på sin side mener de har kommet langt i sitt forslag i å etablere et permanent system med at det skal være en fast liste med advokater (et forhåndsbestemt antall). Videre mener de at koblingen mellom advokat og sak er kuttet siden advokaten vil ta en tilfeldig sak og får betalt pr dag. Det at advokatene får betalt pr dag er ikke uvanlig, påpeker EU kommisjon, da dette gjøres i WTO tvisteløsning.

Problem nr. 3: Tilsidesetter nasjonale domstoler som upålitelige for utenlandske investorer

ICS krever ikke at en sak må gå gjennom nasjonale domstoler før den går til internasjonal tvisteløsning. Uttømming av nasjonale rettsmidler er et fundamentalt krav i internasjonal sedvanerett. Og det er veldig vanskelig å avfeie domstolene i EU og USA når det er snakk om land som har de mest pålitelige og moderne rettssystemene i verden.

EU-kommisjonen på sin side har lite forståelse for bruken av nasjonale domstoler til internasjonale tvister:

«Domestic procedures is about something else, they are about domestic law obligations, not about international investment or free trade agreements.»

– Rupert Schlegelmilch, EU kommisjonen⁷⁷

Internasjonale investorer kan velge å bruke nasjonale domstoler hvis de ønsker det. Men EUs modell sier at hvis de velger nasjonale domstoler, kan de ikke gå til internasjonal tvisteløsning etterpå.

Problem nr. 4: Gir privilegier til utenlandske investorer over alle andre

ICS er ubalansert ved at den gir spesielle rettigheter til de utenlandske investorene, men ikke til staten eller de nasjonale investorene. Det er bare utenlandske investorer som kan utfordre statlige beslutninger i ICS-tribunalene. ICS gir utenlandske investorer en spesiell tilgang til offentlige penger som kompensasjon for økonomiske tap som følge av generelle lover og reguleringer. ICS modellen inneholder ikke noen

investorplikter som kan håndheves.⁷⁸ EU har gjort noen forbedringer for å prøve å fikse ISDS systemet, men de går ikke langt nok i å etablere en permanent institusjon med eget lovverk og uavhengige dommere. Som svar på kritikken svarer EU-kommisjonen⁷⁹ at modellen ikke er perfekt men at det er en god balanse i hva de ønsker å oppnå, og det er et godt alternativ til ISDS som de ser har flere problemer.

DEL 4: Oppsummering

Investor-stat tvisteløsningsmekanismen blir bredt diskutert blant politikere, akademikere, jurister og sivilsamfunn. ISDS-modellen med de tilhørende problemene om manglende uavhengighet, ubalansert, hemmelighold og lite forutsigbarhet – er avleggs.

EU sitt forslag om et permanent tribunal med et nytt navn er ingen forbedring. Det er bare noen få endringer i hvordan panelet skal settes sammen, men hensynet til uavhengighet og balanse mellom interesser er fortsatt ikke ivarettatt.

Handelskampanjen mener også at det ikke er hensiktsmessig å etablere et internasjonalt tvisteløsningssystem, slik som EU foreslår, der investor kan gå til sak mot staten. Et slikt system vil utfordre nasjonale reguleringer og tiltak i en kontekst som blir fordelaktig for investor. En investor kan alltid gå til sak mot staten innenfor det nasjonale rettssystemet der nasjonale lover og reguleringer blir grunnlaget for saken.

Det beste alternativet vi har er å ikke inkludere investor-stat tvisteløsning i handels- og investeringsavtaler. Eksisterende investor-stat tvisteløsningsmekanismer burde fases ut, og fremtidige investeringsavtaler burde ikke inneholde noen form for privatisert eller halvprivatisert tvisteløsningssystem. Utenlandske investorer må bruke nasjonale domstoler som nasjonale investorer.

Land burde i tillegg etablere en nasjonal investeringslov, som Sør-Afrika og Ecuador har gjort, og bruke investeringskontrakter som kan variere etter ulike sektorer og inkludere investorforpliktelser. En investeringslov må være konkret og detaljert, og den må ikke inneholde vage prinsipper som «rettferdig og likeverdig behandling», nasjonal behandling og bestelandsprinsippet. For eksempel i Indias nye BITS- modell brukes ikke prinsippet «rettferdig og likeverdig behandling», men referer isteden til at ingen investor skal behandles på en måte som bryter internasjonal sedvanerett, gjennom å nektes rettferdighet i enhver rettslig eller administrativ saksbehandling, vesentlig mislighold av rettssikkerhet, målrettet diskriminering på åpenbart uberettiget grunnlag, for eksempel kjønn, rase eller religion, eller åpenbart krenkende behandling, for eksempel tvang og trakassering. De såkalte «nødvendighetstester» må fjernes fra teksten, da det fører til at advokater bedømmer om statens reguleringer var «nødvendige» og om målet var «legitimt» nok for å gjennomføre den aktuelle reguleringen.

For investeringer gjennomført i utviklingsland med usikre rettssystemer kan investorer inngå en investeringsforsikring gjennom MIGA. MIGA tilbyr både mekling og kompensasjon i konflikter mellom investor og stat. Det som er interessant med MIGA investeringer er at de har veldig få saker som ender opp med kompensasjonskrav, da fleste sakene blir løst gjennom mekling. MIGA vil være en god løsning for investorer som ønsker å starte opp investeringer i usikre stater, og vil være nettopp en slik beskyttelse som en tenkte ISDS skulle tilby.

67. European Union proposal for investment protection and resolution of investment disputes. Made public 12 November 2015. http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2015/november/tradoc_153955.pdf

68. Online public consultation on investment protection and investor-to-state dispute settlement (ISDS) in the Transatlantic Trade and Investment Partnership Agreement. Commission staff working document. 13.1.2015. http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2015/january/tradoc_153044.pdf

69. CEO 2016. The zombie ISDS.

70. Greenpeace 2016. Position paper: From ISDS to ICS: a leopard can't change its spots.

71. PSI 2016. ICS: The wolf in sheep's clothing.

72. Fact sheet, European commission. Why the new EU proposal for an Investment Court system in TTIP is beneficial to both states and investors. 12.11.2015 http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-15-6060_en.htm

73. Artikkel 2 i EUs forslag på ICS i forhandlinger med USA om TTIP. Lagt ut 12.11.2015. http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2015/november/tradoc_153955.pdf

74. Tni. Does the EU's investment court system put an end to ISDS? 23.11.2015. <https://www.tni.org/en/article/does-the-eus-investment-court-system-put-an-end-to-isds>

75. Ibid

76. Ibid

77. Rupert Schlegelmilch for EU kommisjonen i offentlig debatt. TNI. «Does the EU's Investment Court System put an end to ISDS?» <https://www.tni.org/en/article/does-the-eus-investment-court-system-put-an-end-to-isds>

78. Gus van Harten, «Does the EU's Investment Court System put an end to ISDS?» 2016.

79. Ibid

Om Handelskampanjen

Handelskampanjen arbeider for en verden der hensynet til mennesker, miljø og samfunn ligger til grunn for utviklingen, der viktige avgjørelser for samfunnet tas av demokratiske organ og ikke overlates til snevre økonomiske interesser.

Handelskampanjen samler organisasjoner fra bonde-, fag-, miljø- og solidaritetsbevegelsen. Medlemmer er Attac, Fagforbundet, For Velferdsstaten, Handel og Kontor, Latin Amerikagruppene i Norge, Natur og Ungdom, Nei til

EU, Norges Bondelag, Norges Bygdekvinnelag, Norges Bygdeungdomslag, Norsk Bonde- og Småbrukarlag, Oikos- Økologisk Norge, PRESS, Spire, Ungdom mot EU, Utviklingsfondet, og Folkeaksjonen mot TISA.

Les mer på handelskampanjen.no